

« Τα λεφτά του Σάββα τα βάζουμε στην άκρη και περνάμε με τα δικά μου»: εργασία, χρήμα και φύλο στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας».*

α) Εισαγωγικά για τη γυναικεία μετανάστευση

Αν και η μετανάστευση των γυναικών αποτελεί ένα φαινόμενο εξίσου παλιό με τη μετανάστευση των ανδρών¹, το ερευνητικό ενδιαφέρον γι αυτή ξεκινά μόλις τη δεκαετία του '70 (Βεντούρα 1993:230. Λαζαρίδη 1995: 57. Cavounidis 2003:221. Tastsoglou and Maratou-Alipranti 2003:5. Green 2004). Μέχρι τότε η μετανάστευση και η μεταναστευτική εργασία θεωρούνταν γένους αρσενικού – άνδρας νέος, μόνος, στη δύναμη της ηλικίας και της εργασίας (Green 2004:135)². Οι μετανάστριες, ακόμα και όταν ξέφευγαν από την «τριπλή αορατότητά τους» -ως γυναίκες, ξένες, και προερχόμενες από τα χαμηλά στρώματα-, αναφέρονταν και τοποθετούνταν μέσω των συζύγων ή των παιδιών τους (Βεντούρα 1993:232. Λαζαρίδη 1995:56. Cavounidis 2003:221-2) –επρόκειτο, δηλαδή, για μια διαμεσολαβημένη παρουσία. Θεωρούνταν θύματα των οικονομικών συγκυριών, εξαρτημένες από τους άνδρες και στον οικονομικό τομέα και σε αυτό των αποφάσεων. Η μετακίνησή τους αντιμετωπιζόταν ως δευτερογενές επακόλουθο της ανδρικής μετανάστευσης (Βεντούρα 1993: 232. Green 2004:142). Αν και εργάζονται, η συμβολή τους στο οικογενειακό εισόδημα κρίνεται δευτερεύουσα και πρωταρχικό καθήκον τους εξακολουθεί να θεωρείται η φροντίδα του συζύγου και των παιδιών (Βεντούρα 1993:

* Η παρούσα έρευνα διενεργήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Πυθαγόρας: Ενίσχυση Ερευνητικών Ομάδων του Πανεπιστημίου Αιγαίου του υποέργου 2 που συγχρηματοδοτείται κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και κατά 25% από Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ II).

¹ Η Cavounidis (2003: 221) αναφέρει πως αν και δεν ξέρουμε πόσες ήταν γιατί δεν υπήρχαν στοιχεία, τα Ηνωμένα Έθνη υπολογίζουν ότι το 1960 οι μετανάστριες αποτελούσαν το 47%, το 1990 το 48% και το 2000 το 49% στο σύνολο των μεταναστών (Βλ. και Βεντούρα 1993: 232. Phizacklea 1983).

² Η Green θεωρεί ότι η αποφασιστικά αρσενική ματιά οφείλεται στη σύνδεση με τα ερωτήματα της εκβιομηχάνισης, της αστικοποίησης, του εκσυγχρονισμού. Η υπενθύμιση του σημαντικού ρόλου των μεταναστών στην ιστορία της ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν ήδη μια «ανακάλυψη». Το τέλος όμως μιας ιστοριογραφικής σιωπής μπορεί να κρύβει μια άλλη, αυτή της παρουσίας και του ρόλου των μεταναστριών. Αυτό το κενό έρχονται να καλύψουν οι νέες εργασίες που συνδέθηκαν με τα νέα κοινωνικά κινήματα και ειδικά με αυτό των γυναικών και οι οποίες επιχείρησαν να κάνουν να κάνουν για τη μεταναστευτική ιστορία ό,τι η νέα εργατική ιστορία έκανε για τη ιστορία της εργασίας: να γράψουν την ιστορία από τα κάτω, να ανακαλύψουν ξανά χαμένες φωνές. (Green 2004:136-138).

235- 236). Η κατάσταση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα, όπως έχει δείξει η Morokvasic (1984. 1991. 1993), η εργασία τους να μην υπολογίζεται πάντα ως οικονομική δραστηριότητα, παρά το γεγονός του ότι οι γυναίκες αυτές συμμετέχουν στις οικονομίες και ότι δεν είναι ποτέ «έξω» από την οικονομική δραστηριότητα (βλ. και Tastsoglou & Hatsikonstandi 2003:198). Η Λαζαρίδη (1995: 57) διαπιστώνει ότι ακόμα και όταν αναγνωρίστηκαν ως εργαζόμενες, η εργασία τους δε συνδέθηκε με το μεταναστευτικό ρεύμα των εργατών και με τους παράγοντες που το προσδιορίζουν και η επιρροή τους πάνω στην οικονομία δεν έχει αποτιμηθεί ικανοποιητικά.

Από τη δεκαετία του '80, οι μετανάστριες εξετάζονται ως αυτόνομα υποκείμενα και αναζητείται ο ρόλος τους στη διαμόρφωση του μεταναστευτικού φαινομένου (Βεντούρα 1993: 232). Και όχι μόνο. Η μελέτη των μεταναστριών από τη σκοπιά της οικογένειας αμφισβητήθηκε (Gabaccia 1994. 1991), αναζητήθηκαν τα δικά τους εργασιακά πεδία –μικρές βιοτεχνίες, έμμισθη οικιακή εργασία (Green 2004:154. Morokvasic 1984: 886-907). Οι μετανάστριες από θύματα του φύλου, της εθνότητας, της κοινωνικής τάξης, των δομών, αντικείμενα της ιστορίας, αντιμετωπίστηκαν ως φορείς δράσης, έγιναν υποκείμενα της δικής τους ιστορίας. Η νέα αυτή οπτική καταγράφηκε ως το πέρασμα από τον pesimismo σε έναν αναλυτικό οπτιμισμό, από μια στάση συμπάθειας για τα θύματα στην προβολή των απαντήσεων και των αγώνων τους (Green 2004:135. 146. 151). Πιο πρόσφατα, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, το μεταναστευτικό κύμα που την ακολούθησε και η μεγάλη παρουσία των γυναικών σε αυτό (Tastsoglou and Maratou-Alipranti 2003), κατέστησε, εκτός των άλλων, και επίκαιρη την εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος στη γυναικεία μετανάστευση. Στην Ελλάδα, ζουν ένα εκατομμύριο μετανάστες και από αυτούς οι 330 χιλιάδες είναι γυναίκες (Maratou-Alipranti and Fakiolas 2003:165) -το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστριών στην Ευρώπη (Karakatsanis and Swarts 2003:240). Μάλιστα θεωρείται ότι η υψηλή θηλυκή σύνθεση αποτελεί το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό γενικά του μεσογειακού μοντέλου μετανάστευσης (Tastsoglou & Hatsikonstandi 2003: 192). Πολλές από τις γυναίκες αυτές μεταναστεύουν μόνες (Maratou-Alipranti and Fakiolas 2003:166), κάποιες σκοπεύουν να παραμείνουν, ενώ κάποιες άλλες δε σκοπεύουν σε μόνιμη εγκατάσταση (Tastsoglou and Maratou-Alipranti 2003:14-15.) Οι περισσότερες μετανάστριες (56,2%) είναι συγκεντρωμένες στην Αθήνα και στις άλλες μεγάλες πόλεις, για να βρουν εργασία (Maratou-Alipranti and Fakiolas 2003:175), στην ανεπίσημη οικονομία, κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών και στην

έμμισθη οικιακή εργασία (Anthias and Lazaridi 2000. Iosifides 1997, Karakatsanis and Swarts 2003:241. Kosic and Triandafyllidou 2003:1006-7. Λαζαρίδη 1995. Maratou-Alipranti and Fakiolas 2003:170. Psimmenos and Kassimati 2004. Tastsoglou & Hatsikonstandi 2003: 193).

Η διεθνής βιβλιογραφία για την έμμισθη οικιακή εργασία έχει δείξει ότι πρόκειται για ένα επάγγελμα στο οποίο παλαιότερα εργάζονταν κυρίως γυναίκες αγροτικής και εργατικής προέλευσης, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες εργάζονται μετανάστριες (Anderson 2000. Bakan και Stasiulis 1995. Βεντούρα 1993:236. Chaney και Castro (επιμ.) 1989. Chell 1997. Chin 1998. Cock 1980. Constable 1997. Glenn 1986. Green 2004:154. Parrenas 2001. Romero 1985. Rollins 1992). Οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν είτε στις πρακτικές του κράτους απέναντι στις μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες (Bakan και Stasiulis 1995. Chin 1998. Parrenas 2001) και στον τρόπο με τον οποίο τις ενσωματώνει στη συγκεκριμένη κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, είτε στον εξουσιαστικό χαρακτήρα της σχέσης εργοδοτριών και οικιακών εργαζομένων και στους τρόπους αντίστασης ή ενδυνάμωσης των τελευταίων (Cock 1980. Colen 1989. Constable 1997. Rollins 1985. Romero 1992). Η εμπλοκή των έγχρωμων ή των μεταναστριών με την έμμισθη οικιακή εργασία οδηγεί στη «φυλετικοποίηση» (Rollins 1985) ή «εθνοτικοποίηση» (Glavanis 1995) –αλλιώς εθνοτική εργασιακή εξειδίκευση- αντίστοιχα της εργασίας αυτής. Οι γυναίκες αυτές, οι οποίες δεν απολαμβάνουν υψηλό κοινωνικό στάτους λόγω της φυλής ή των χωρών προέλευσής τους, συνδέονται -όπως αναφέρεται εξαιτίας της έλλειψης άλλων εργασιακών επιλογών και της μεγάλης ζήτησης στον τομέα αυτό τα τελευταία χρόνια-, με ένα επάγγελμα που έχει στιγματιστεί ως κατώτερο και γι αυτό έχει σχετικά εγκαταλειφθεί από τις γηγενείς εργαζόμενες. Από την άλλη, για τις ίδιες τις εργαζόμενες αποτελεί μια στρατηγική επιλογή, αφού αν και χαμηλού στάτους (ντρέπονται γι αυτή και συχνά την κρύβουν), είναι πιο καλοπληρωμένη από άλλες, έχει ευέλικτο ωράριο, συχνά επιτελείται χωρίς την παρουσία εργοδοτών, τους δίνει ένα αίσθημα αυτονομίας και δυνατότητας ελέγχου της (Romero 1992: 12 και το «παράδοξο της οικιακής εργασίας»). Θα μπορούσαμε να πούμε πως η έρευνα για την εργασία των μεταναστριών αναδεικνύει ότι -πέρα από τις πρόσθετες επιβαρύνσεις που τη χαρακτηρίζουν λόγω του μεταναστευτικού

τους στάτους- έχει ομοιότητες με τις συνθήκες εργασίας των γηγενών γυναικών.³ Εργάζονται στους «γυναικείους» τομείς, με μειωμένο ωράριο, με το κομμάτι, παράνομα, σε εποχιακές εργασίες, αφού θεωρούνται, λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων, ασταθές εργατικό δυναμικό.

Αφετηρία του κειμένου αυτού είναι η διάκριση που εξέφρασε μια Αλβανίδα μετανάστρια, η οποία ζει στην Ελλάδα με το σύζυγο και το γιο της και εργάζεται στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας, ανάμεσα στα εισοδήματα που προέρχονται από τη δική της και σε αυτά που προέρχονται από την εργασία του συζύγου της. Στην Ελλάδα, οι Αλβανοί και οι Αλβανίδες αποτελούν την πλειονότητα των μεταναστών (Γεωργούλας 2001:204. Λαμπριανίδης 2001:143. Tastsoglou and Maratou-Alipranti 2003:13). Η Καβουνίδη διαπιστώνει ότι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της αλβανικής μετανάστευσης είναι ο οικογενειακή της μορφή, σε βαθμό που δεν έχει αντίστοιχο σε άλλη εθνικότητα, και χωρίς έμφυλες διαφοροποιήσεις.⁴ Μάλιστα, θεωρεί ότι η εμπλοκή των Αλβανίδων στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας (βλ. και Anthias and Lazaridis 2000. Hatziprokopiou 2003:1040. Psimmenos, I and K. Kassimati 2004. Λαζαρίδη 1995) συνδέεται, ανάμεσα στα άλλα, και με αυτόν τον τύπο της οικογενειακής μετανάστευσης (Cavounidis 2003:236). Εστιάζοντας στη συγκεκριμένη περίπτωση, προσπαθώ να

³ Οι εργασιακές επιλογές -η χρήση του όρου επιλογή έχει τεθεί με πολλά ερωτηματικά και θεωρείται προβληματική, όταν αφορά σε περιβάλλοντα που προσδιορίζονται ως εξαναγκαστικά λόγω πατριαρχίας και καπιταλισμού (βλ. Hartmann 1988) και θα πρόσθετα μεταναστευτικό στάτους στο πλαίσιο αυτών- των γυναικών στην Ελλάδα και η θέση που τους προσδίδεται στην αγορά εργασίας συνδέονται άμεσα με τη θέση τους στην οικιακή ομάδα και με το ότι οι οικιακές εργασίες θεωρούνται έμφυλες, ευθύνη και υποχρέωση των γυναικών. Έτσι βρίσκονται σε εργασίες, με συχνά δυσμενείς εργασιακούς όρους, σε τομείς που χαρακτηρίζονται «γυναικείοι» και γι αυτό όχι απειλητικοί, που συνδυάζονται, «ταιριάζουν» με τα οικιακά τους καθήκοντα ή/ και θεωρούνται προέκταση αυτών (Βαίου, Στρατηγάκη, Χρονάκη 1989: 51. Βαίου, Στρατηγάκη 1989:18. Δήμου 1989: 58. Καραμεσίνη 1998). Η όποια γυναικεία εργασία δεν πρέπει να γίνεται σε βάρος των οικιακών καθηκόντων αλλά παράλληλα με αυτά (Galani- Moutafi 1993. 1994. Νάζου 2003. Πετρονάτη 1995β) και με τρόπο που να εξυπηρετεί πρωτίστως τις ανάγκες της οικιακής ομάδας. Απασχολούνται σε αδήλωτες δραστηριότητες, παράγουν αποκρυπτόμενα εισοδήματα τα οποία δεν υπόκεινται σε φορολόγηση, η εργασία τους δε θεμελιώνει δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης (Πετρινιώτη 1989: 48-49) και γενικά τα εργασιακά δικαιώματα στο σύνολό τους (Παυλίδου 1989), δε γίνονται ποτέ «οικονομικά ενεργές» ή «άνεργες» με την έννοια των επίσημων στατιστικών (Βαίου, Στρατηγάκη, Χρονάκη 1989: 52), υπάρχει η αντίληψη ότι τις γυναίκες αυτές τις συντηρεί ο άνδρας τους (Βαίου, Στρατηγάκη, Χρονάκη 1989: 51). Μάλιστα, έχει δείχτει ότι η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι συχνά θέμα έντασης, διαφωνίας και σύγκρουσης των δύο συζύγων, ακόμα και όταν αυτή είναι απαραίτητη για την επιβίωση της οικιακής ομάδας (Καβουνίδη 1989:71).

⁴ Συγκεκριμένα, οι σύζυγοι του 93% των παντρεμένων μεταναστών και οι σύζυγοι του 94% των παντρεμένων μεταναστριών από την Αλβανία είναι στην Ελλάδα και μάλιστα μαζί με τα παιδιά τους - το 92% των Αλβανίδων και το 86% των Αλβανών (Cavounidis 2003:231. 233).

διερευνήσω πώς Αλβανίδες έγγαμες, με παιδιά, οι οποίες εργάζονται στο τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας διεκδικούν να τους αναγνωριστεί ως κεντρικός ο ρόλος που έχουν στη διαμόρφωση και πραγματοποίηση των στόχων της οικιακής ομάδας, στα πλαίσια της μεταναστευτικής εμπειρίας. Κι αυτό μέσω της εργασίας, των χρημάτων που κερδίζουν από αυτή, μέσω της διαχείρισης των οικονομικών αλλά και της εικόνας των ίδιων, των μελών της οικιακής τους ομάδας, του οικιακού τους χώρου στην ελληνική κοινωνία.

Η καταγραφή της παρουσίας και της συνεισφοράς των γυναικών στη μεταναστευτική διαδικασία δεν αρκεί για να μιλήσουμε για μια καινούρια οπτική που αναγνωρίζει την έμφυλη διάσταση της μετανάστευσης (Cavounidis 2003:222. Hondagneu – Sotelo 1994: 3. Boyd and Grieco 2003:1). Δεν αρκεί, όταν η ύπαρξη έμφυλων κρατικών, κοινωνικών, ατομικών περιορισμών που υποτάσσουν τη μεταναστευτική κίνηση των γυναικών σε αυτή των συζύγων τους –πολιτικές επανένωσης οικογενειών, μετανάστριες ως συνοδευόμενα και προστατευμένα μέλη⁵-, που οδηγούν τις μετανάστριες σε συγκεκριμένες εργασιακές επιλογές -στους λεγόμενους «γυναικείους» τομείς στους οποίους εμπίπτει και η έμμισθη οικιακή εργασία-, που τις συνδέουν με τη φροντίδα του οικιακού τους χώρου και των μελών του, δεν προβληματοποιούνται και δεν αναλύονται και ως ιστορικά συγκροτημένες κατασκευές για το φύλο. Όταν οι έρευνες δεν απαγκιστρώνονται αλλά αναπαράγουν τις κυρίαρχες αυτές πολιτισμικές αντιλήψεις για το φύλο και συνεχίζουν να παρουσιάζουν τις μετανάστριες σαν αυτές να ακολουθούν, να συνοδεύουν, να στηρίζουν, να συμπληρώνουν, επιλογές, κινήσεις, εργασίες, εισοδήματα, που εκπορεύονται και ελέγχονται από συγγενικά πρόσωπα ανδρικού φύλου. Προσπαθώντας να παρακολουθήσω τις προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τον έμφυλο χαρακτήρα της μετανάστευσης, αντιμετωπίζω τις μετανάστριες ως υποκείμενα που δρουν προσπαθώντας να διαχειριστούν τους όποιους περιορισμούς, συγκροτώντας τις δικές τους στρατηγικές –μεταναστευτικές, εργασιακές, οικονομικές- διαμορφώνοντας

⁵ Οι θεωρητικοί του φεμινισμού θεώρησαν ότι η έννοια της υπηκοότητας (citizenship) η οποία περιλαμβάνει νομικά, πολιτικά, πολιτειακά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα είναι βαθιά έμφυλη. Αυτό για τις μετανάστριες σημαίνει οι συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους υφίστανται εκμετάλλευση και διακρίσεις είναι έμφυλοι. Για παράδειγμα, όταν συνοδεύουν ένα αρσενικό μέλος της οικογένειας, υποβιβάζονται σε ένα νομικό στάτους που τις εξαρτά από αυτούς. Σε πολλές χώρες η άδεια παραμονής και εργασίας των μεταναστριών είναι νομικά εξαρτημένη από αυτή του συζύγου τους (βλ. Βεντούρα 1993: 234. Tastsoglou & Hatsikonstandi 2003:194.198. Bakan & Stasiulis 1995).

τους όρους της μεταναστευτικής εμπειρίας των ίδιων και των οικογενειών τους και τελικά της επιτυχίας της.

β) Μεταναστευτική εργασία, αποταμίευση και κατανάλωση.

Η Σεβαστή και ο Σάββας είναι ένα ζευγάρι 34 και 45 χρονών αντίστοιχα, το οποίο προέρχεται από μια ελληνόφωνη κοινότητα της Ν. Αλβανίας. Παντρεύτηκαν πριν 14 χρόνια στην Αλβανία και αμέσως μετά ήρθαν μαζί στην Ελλάδα, όπου και γεννήθηκε ο γιος τους, ο Μανόλης ο οποίος είναι 13 ετών. Αρχικά έζησαν για δύο χρόνια στο Μεσολόγγι, όπου και εργαζόταν παλιότερα ο Σάββας, και τέσσερα χρόνια στην Πάργα. Η Σεβαστή εργάστηκε στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας, όπως λέει η ίδια 'πήγαινα σε σπίτια' τα οποία είχε βρει μέσα από γνωριμίες που είχε κάνει στην περιοχή όπου διέμεναν, αλλά και από ανθρώπους που είχε γνωρίσει ο Σάββας στην εργασία του. Όταν μετακόμισαν στην Αθήνα, μετά από προτροπή του μεγάλου αδερφού του Σάββα που 'ήθελε να είμαστε κοντά', εργάστηκε πάλι 'σε σπίτια', 'πηγαίνω σε σπίτια', 'καθαρίζω σπίτια', 'έχω σπίτια', 'έχω γυναίκες'.

Η ιστορία αρχίζει όταν η Σεβαστή, της οποίας είμαι εργοδότρια και πρώην δασκάλα του γιου της, άκουσε ότι με τον άντρα μου σκοπεύουμε να χτίσουμε ένα σπίτι. Γνωρίζοντας ότι και οι δύο είμαστε μισθωτοί, μου έδωσε μια συμβουλή για το πώς θα καταφέρναμε να ολοκληρώσουμε το εγχείρημά μας. Η συμβουλή της βασιζόταν σε αυτό που η ίδια και ο σύζυγός της έκαναν και μπόρεσαν να αγοράσουν και να ανακαινίσουν ένα τριάρι σε μια παλιά πολυκατοικία στο Νέο Κόσμο, και να χτίσουν ένα καινούριο σπίτι στην Αλβανία, στο 'χωριό': 'τον έναν μισθό να τον κρατάτε και να περνάτε με τον άλλο. Κι εμείς τα λεφτά του Σάββα τα βάζουμε στην άκρη και περνάμε με τα δικά μου'. Αλλιώς, 'θα τα χαλάγαμε όλα'. Τα χρήματα που προέρχονται από την εργασία του Σάββα, ο οποίος εργάζεται στον τομέα των κατασκευών, 'δουλεύει οικοδομή', αποταμιεύονται και εν καιρώ επενδύονται στην απόκτηση ακίνητης περιουσίας. Τα χρήματα που προέρχονται από τη δική της εργασία χρησιμοποιούνται για να καλυφθούν οι πάγιες και καθημερινές τους ανάγκες -ηλεκτρικό, νερό, τηλέφωνο, κοινόχρηστα, τα ψώνια από το σούπερ μάρκετ και τις λαϊκές αγορές, τα χρήματα που δίνουν καθημερινά στο γιο τους για το σχολείο ή/και

την απογευματινή του βόλτα, η ένδυσή τους, η απόκτηση και ανανέωση του οικιακού εξοπλισμού.

Για τα ζευγάρια των μεταναστών από την Αλβανία, το να αγοράσουν σπίτι στην Αθήνα, συνήθως στην περιοχή όπου ζουν και εργάζονται, ή/ και να αγοράσουν, να χτίσουν ή να ανακαινίσουν το σπίτι τους στην Αλβανία είναι μια διαδεδομένη πρακτική ή τουλάχιστον ένας από τους στόχους που θέτουν. Ανάμεσα στα άλλα, για τη Σεβαστή, η αγορά του διαμερίσματος στην Αθήνα, τους απαλλάσσει από το ενοίκιο, το άγχος της πληρωμής του και των αυξήσεων, 'θα ζήσουμε ενοίκιο δεν έχουμε', από τη διαδικασία του να αλλάζουν σπίτια. Αποτελεί ταυτόχρονα μια προσπάθεια ελάχιστης εξασφάλισης του μέλλοντος του γιου τους. Κι αυτό γιατί 'ο Μανόλης δε θα γυρίσει στο χωριό, θα παντρευτεί εδώ...θα θέλει η γυναίκα του το χωριό;', αλλά και 'θα πάει ο Μανόλης να δουλέψει οικοδομή; δε θα πάει οικοδομή' - παρατήρηση, φόβος, προσδοκία, όλα μαζί;- και τελικά 'θα βρει περιουσία, όχι σαν και μας'. Η κατασκευή σπιτιού στην Αλβανία αποτελεί και ένα είδος εξασφάλισης του μέλλοντός τους, αφού εκεί σκέφτονται ότι θα επιστρέψουν, όταν περάσουν τα χρόνια και δε θα μπορούν πλέον να εργαστούν στην Ελλάδα. Η απόκτηση ακίνητης περιουσίας σχετίζεται και με την έλλειψη εμπιστοσύνης στην αξία των χρημάτων. Σε αυτό έχουν συμβάλει το πώς απαξιώθηκαν τα όποια αλβανικά χρήματα είχαν πριν την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, η απώλεια των χρημάτων τους στις «παράνομες τράπεζες» στις αρχές του 1997, η αύξηση του κόστους ζωής και η μείωση της αγοραστικής τους δύναμης με την αλλαγή του ελληνικού νομίσματος σε Ευρώ, αλλά και η συνεχώς ανοδική πορεία των τιμών στην Αλβανία. Το ποιος λοιπόν έχει τον κύριο ρόλο στη διαδικασία αυτή φαίνεται να είναι κεντρικής σημασίας.

Με ποια κριτήρια, όμως αποφασίστηκε ότι τα χρήματα που θα αποταμιεύονταν θα ήταν του Σάββα; Το πρώτο έχει σχέση με τον τρόπο πληρωμής τους. Ενώ η Σεβαστή πληρώνεται καθημερινά για την εργασία της, ο Σάββας πληρώνεται όταν τελειώσει η εργασία που έχει αναλάβει το συνεργείο στο οποίο εργάζεται. Αυτό σημαίνει ότι εισπράττει συγκεντρωμένα ένα ποσό το οποίο και πηγαίνουν για αποταμίευση. Η Σεβαστή ισχυρίζεται, επίσης, ότι έχει σχέση με το μεροκάματο το οποίο είναι μεγαλύτερο, δηλαδή του Σάββα. 'Ο Σάββας βγάζει πιο πολλά λεφτά. Οι άντρες βγάζουν πάντα πιο πολλά λεφτά. Έτσι δεν είναι; (γέλια)'. Στην πορεία της επαφής μας, φάνηκε ότι τα πράγματα όσον αφορά στο ύψος των αποδοχών, δεν είναι τόσο ξεκάθαρα. Ο Σάββας για οχτάωρη εργασία από τις 7-15

αμείβεται με 50^E. Η ίδια αμείβεται με 35^E αλλά για εξάωρη εργασία. Η Σεβαστή, όμως, πολλές φορές συνδυάζει εργασίες και τα χρήματα που εισπράττει μπορεί να φτάσουν και στα 60^E. Η διαπίστωση ότι ο Σάββας κερδίζει περισσότερα χρήματα, συνδέεται από τη μία με μια γενικότερη αντίληψη που θέλει τους άντρες να κερδίζουν περισσότερα χρήματα από τις γυναίκες και από την άλλη με την εμπειρία τους από τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσής τους. Στην αρχή, ήταν ο Σάββας αυτός που και εργαζόταν κυρίως και που μέσω των δικών του εργοδοτών ή γνωστών έβρισκε εργασία η Σεβαστή -αυτός είχε έρθει πρώτος στην Ελλάδα. Επίσης, τα τελευταία χρόνια ο Σάββας εργαζόταν σε ένα συνεργείο που είχε αναλάβει ένα ολυμπιακό έργο και είχε καθημερινή εργασία και μάλιστα συχνά έκανε και υπερωρίες. Τον τελευταίο, όμως, χρόνο, και από τη στιγμή που το έργο ολοκληρώθηκε, ο Σάββας βρέθηκε χωρίς σταθερή εργασία και στο ταμείο ανεργίας για έξι μήνες. Η ανεργία παρατάθηκε όταν αρρώστησε, 'έχει τη μέση του' και δεν μπορούσε να εργαστεί. Πήγε όμως για 'μεροκάματα' σε εργασίες που του εξασφάλισε η Σεβαστή, 'του βρήκα δουλειά', από τις εργοδότες στις οποίες εργάζεται και στις οποίες είχε γνωστοποιήσει τη διαθεσιμότητά του. Η ανεργία του Σάββα δεν ήταν κάτι καινούριο γι αυτούς. Πολλές φορές, τα προηγούμενα χρόνια, για κάποια διαστήματα, όπως το χειμώνα που κάποιες οικοδομικές εργασίες σχεδόν σταματούν, ο Σάββας ήταν άνεργος ή τουλάχιστον δεν είχε σταθερή καθημερινή εργασία, 'πήγαινε για κάνα μεροκάματο'. Τα διαστήματα αυτά ζούσαν, όπως και τώρα, με τα χρήματα που κερδίζει η Σεβαστή από την έμμισθη οικιακή εργασία. Μάλιστα, λέει ότι τώρα 'είναι όλα πάνω μου, εγώ τα πληρώνω όλα, ο Σάββας δίνει μόνο για το φροντιστήριο του Μανόλη'.⁶ Αντίθετα, η Σεβαστή τα τελευταία χρόνια έχει μόνιμη και σταθερή εργασία. Εργάζεται έξι ημέρες την εβδομάδα, κάποτε και εφτά, όλο το χρόνο, εκτός από τον Αύγουστο που επισκέπτονται συγγενείς τους που ζουν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και μετά πηγαίνουν στην Αλβανία. Κι εδώ, αρχικά, φαίνεται να ακολουθεί το πρόγραμμα της εργασίας του Σάββα, 'τον Αύγουστο δεν έχει οικοδομή'. Η επιλογή του Αυγούστου ως μήνα διακοπών, όμως, σχετίζεται και με τις δικές της εργασιακές υποχρεώσεις - τον Αύγουστο λείπουν οι περισσότερες εργοδότες, 'μου φεύγουν όλες, τι να κάτσω

⁶ Εδώ επανερχόμαστε στη διαπίστωση ότι συχνά το εισόδημα των γυναικών αυτών -ακόμα κι αν δεν αναγνωρίζεται- είναι το κύριο ή και το μοναδικό εισόδημα της οικιακής ομάδας. Κι αυτό ειδικά σε περιόδους που ο σύζυγος είναι άνεργος για μεγάλο χρονικό διάστημα και η σύζυγος είναι αυτή που εργάζεται και εξασφαλίζει την οικονομική επιβίωση της οικιακής ομάδας (Βεντούρα 1993: 237. Morokvasic 1984:895).

να κάνω, για μία που μένει;’, όπως και με το ότι είναι ο μήνας που επιστρέφουν και συναντιούνται στο ‘χωριό’ όλοι όσοι έχουν μεταναστεύει στην Ελλάδα.

Αυτό που κάνει τη Σεβαστή να αισθάνεται μειονεκτικά είναι το ζήτημα της μη ασφάλισης και της μη συνταξιοδότησης. Ο Σάββας υπερέχει στην εξασφάλιση των μελών της οικιακής του ομάδας στον παρόν στην Ελλάδα, αφού με τη δική του ασφάλιση καλύπτει τις ανάγκες για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη του ίδιου, της συζύγου και του γιου τους. Αυτό, όμως, το καταρχήν μεγάλο πλεονέκτημα, ενέχει στις παρούσες συνθήκες και ένα εξίσου μεγάλο μειονέκτημα το οποίο η Σεβαστή δείχνει ότι εντοπίζει. Η Σεβαστή δεν επιθυμεί να ασφαλιστεί γιατί θεωρεί ότι αν προχωρούσε σε αυτή την κίνηση, θα βρισκόταν μπροστά σε δύο επιλογές. Η μία θα ήταν να αυξήσει το μεροκάματό της, πράγμα που θα σήμαινε ότι θα μειώνονταν οι ημέρες εργασίας της, αφού κάποιες εργοδότες δε θα έδιναν τα χρήματα αυτά και ή θα την εγκατέλειπαν ή θα μειώναν τη συχνότητα εργασίας. Η άλλη θα ήταν να έδινε η ίδια τα χρήματα για την ασφάλισή της χωρίς να προχωρήσει σε αύξηση. Η Σεβαστή δε θέλει να κάνει ούτε το ένα ούτε το άλλο, αφού και τα δύο θα οδηγούσαν σε μείωση των εισοδημάτων της. Οι περισσότερες παντρεμένες γυναίκες δεν έχουν ασφάλιση από τη συγκεκριμένη εργασία, αλλά, ίσως και γι αυτό, έχουν εργασία σε καθημερινή βάση.⁷ Σε αντίθεση με τους άντρες που έχουν ασφάλιση και διεκδικούν τα ένσημά τους αλλά δεν έχουν πάντα εργασία σε καθημερινή βάση. Για τους μετανάστες από την Αλβανία φαίνεται να υπάρχει αντίστροφη σχέση ανάμεσα στην ύπαρξη ασφάλισης και στη δυνατότητα για καθημερινή εργασία.

Ο Σάββας υπερέχει, επίσης, στην προσπάθεια εξασφάλισης του μέλλοντός τους και μάλιστα διπλά. Αφενός μέσα από τα χρήματά του που επενδύονται σε ακίνητη περιουσία, αφετέρου μέσα από τη σύνταξη που θα λάβει, ‘με τη σύνταξη του Σάββα θα ‘μαστε καλά’. Η Σεβαστή για να το αντισταθμίσει, χρειάζεται να δείξει ότι αφού στην εξασφάλιση του μέλλοντός τους δεν μπορεί να συνεισφέρει με την ύπαρξη και δικής της σύνταξης, η διαδικασία αποταμίευσης και επένδυσης αφορά σε μεγάλο βαθμό και την ίδια. Αν και υποτίθεται ότι το σπίτι στην Αλβανία χτίζεται με τα χρήματα του Σάββα, όταν αναφέρεται σε αυτό, συχνά χρησιμοποιεί πρώτο ενικό

⁷ Ο Hatziprokorίου (2003: 1038) σε έρευνα που έκανε σε Αλβανούς μετανάστες στη Θεσσαλονίκη διαπιστώνει ότι αποτελεί κοινή στρατηγική να ασφαρίζεται ένα μέλος της οικιακής ομάδας και μέσω αυτού να καλύπτονται και τα υπόλοιπα μέλη. Η Πετρινώτη (1989: 53) αναφέρει ότι κίνητρα για την αποδοχή αδήλωτης εργασίας αποτελούν η αποφυγή της φορολογίας και των εισφορών για κοινωνικές ασφαλίσεις, η δυνατότητα άντλησης πρόσθετου (έστω πρόσκαιρου) εισοδήματος και η ευχέρεια συμπληρωματικότητας των απασχολήσεων (και των εισοδημάτων). Σε αυτά μπορεί να προστεθεί, ειδικά για τις μετανάστριες, η ίδια η δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας.

‘φτιάχνω το σπίτι’, ‘τελειώνω το σπίτι’, ‘βάζω ντουλάπια στο σπίτι’. Ο Σάββας τον τελευταίο ενάμισι χρόνο δεν εργάζεται, οπότε τα χρήματα για να τελειώσουν το σπίτι στην Αλβανία προέρχονται από τα δικά της εισοδήματα. Το ίδιο ισχύει και για το διαμέρισμα στην Αθήνα, με το οποίο δεν τελείωσαν με την αγορά του. Τώρα δίνουν τα τελευταία χρήματα για να αποπληρώσουν τις εργασίες ανακαίνισης -άλλαξαν τα εξωτερικά κουφώματα, τα ντουλάπια της κουζίνας, τα πλακάκια του μπάνιου, λουστράρισαν τα πατώματα, το έβαψαν. Ακόμα, όμως, και όταν εργαζόταν ο Σάββας, η δική της εργασία και τα χρήματα που προέρχονταν από αυτή έκαναν δυνατή την αποταμίευση. Αυτό γίνεται σαφές, όταν αναφέρεται στο πώς ξεκίνησε να εργάζεται όταν πρωτοήρθε στην Ελλάδα. Εργάστηκε γιατί τα χρήματα που κέρδιζε ο Σάββας δεν αρκούσαν, ‘δε φτάνανε, είχαμε ενοίκιο, ρεύμα, φαϊ, ρούχα’ και αποταμιευμένα χρήματα υπήρχαν ελάχιστα, ‘ο Σάββας είχε μαζέψει μόνο 100 χιλιάδες όταν ήταν μόνος του’ ...’να τρώγαμε τα έτοιμα; δεν ήταν πολλά’. Εδώ πρόκειται για διπλή επίθεση. Τα δικά της χρήματα δεν είναι ένα συμπληρωματικό αλλά ένα απαραίτητο εισόδημα για την επιβίωσή τους και εμμέσως πλην σαφώς υποστηρίζει ότι όσο ο Σάββας ήταν μόνος του δεν είχε καταφέρει και πολλά πράγματα σε σχέση με την αποταμίευση. Τον τελευταίο καιρό μάλιστα έχει αρχίσει να αμφισβητεί έντονα και το αν τελικά ο Σάββας κατορθώσει να συγκεντρώσει τα απαραίτητα ένσημα για να αποκτήσει δικαίωμα συνταξιοδότησης ή αν η μόνη χρησιμότητα της ασφάλισής του είναι η εξασφάλιση ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Το τελευταίο λέει πως θα μπορούσε να το έχει εξασφαλίσει και η ίδια αν ακολουθούσε τη συμβουλή μιας εργοδότης της να ασφαλιστεί σε μια μεγάλη ιδιωτική ασφαλιστική εταιρεία στην οποία εργάζεται η τελευταία.

γ) ‘Όλα είναι πάνω μου’: Τα όρια έμμισθης και άμισθης οικιακής εργασίας.

«Για τις γυναίκες, η έννοια αλλά και η εμπειρία της εργασίας είναι πολύ πιο σύνθετες από την αμειβόμενη απασχόληση. Περιλαμβάνουν διαδικασίες και σχέσεις εργασίας που διαπερνούν το σύνολο της καθημερινής ζωής και δύσκολα εντάσσονται σε δυϊστικές ταξινομήσεις: δουλειά- σχόλη, χρόνος εργασίας- χρόνος ανάπαυσης, τόπος δουλειάς- τόπος κατοικίας. Τα χρονικά και γεωγραφικά όρια αυτών των ταξινομήσεων συχνά συγχέονται και μετατίθενται και δύσκολα μπορούν να ερμηνευθούν μέσα από καθιερωμένες αναλυτικές κατηγορίες. Ο τρόπος που οργανώνεται η καθημερινή ζωή προσδιορίζει τους όρους, τις συνθήκες και τις δυνατότητες κάτω από τις οποίες εργάζονται οι γυναίκες» (Βαίου 1989: 81).

Η Σεβαστή συχνά λέει πως ‘όλα είναι πάνω μου’. Κι αυτό δε συνδέεται μόνο με το ότι είναι αυτή που με την εργασία της προσφέρει τα χρήματα που χρειάζονται για να καλύπτουν τις καθημερινές, πάγιες ή έκτακτες ανάγκες τους, και κάνει δυνατή την αποταμίευση. Είναι και αυτή που τα διαχειρίζεται. Αρχικά, φροντίζει να ελαχιστοποιεί τα έξοδά τους με συγκεκριμένους τρόπους. Αναζητά φτηνά μαγαζιά για να αγοράσει ρούχα για όλους, είδη του σπιτιού, κανονίζει τι θα αγοράσουν στο σούπερ μάρκετ και τις λαϊκές αγορές, ελέγχει το πόσο μιλάνε στο τηλέφωνο, κάνει οικονομία στο ρεύμα, πείθει το Μανόλη για το πόσα χρήματα δικαιούται καθημερινά για τα ατομικά του έξοδα. Αυτό δεν είναι και τόσο εύκολο, αφού ‘ο Μανόλης όλο λεφτά ζητάει, όλο ζητάει, πάρε μου αυτό, πάρε μου το άλλο, φέρε μου παγωτό και αν δεν του φέρω, τσιγκούνα μου λέει’. Τα παραπάνω είναι κεντρικής σημασίας αφού αν δεν υπάρχει σωστή οικονομική διαχείριση, ακόμα και αν εργάζονται και οι δύο σύζυγοι, τα χρήματα δεν αποταμιεύονται. Όπως χαρακτηριστικά λέει, ‘κάνω κουμάντο’, ‘δεν το χαλάω το λεφτό, γι αυτό αγорάσαμε εδώ σπίτι και φτιάξαμε το σπίτι στο χωριό’. Και για να μην αφήσει κανένα περιθώριο αμφιβολίας, φέρνει το παράδειγμα των δύο αδερφών της... ‘τα αδέρφια μου (τα παντρεμένα) δεν έχουν κάνει τίποτα’...αν και εργάζονται πολλά χρόνια οι ίδιοι και οι γυναίκες τους ‘κάνουν τη ζωή τους, εμείς δεν την κάνουμε’...Αυτό είναι ένα κρίσιμο σημείο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και ειδικών χειρισμών. Και στο ‘κάνουμε τη ζωή μας’ και στο ‘δεν κάνουμε τη ζωή μας’ υπάρχει ένα όριο, που αν ξεπεραστεί προς τη μία ή την άλλη πλευρά θα προκύψουν προβλήματα. Όσοι επιλέγουν να ‘κάνουν τη ζωή τους’, προκρίνουν το παρόν και απειλούν το μέλλον τους. Όσοι ‘δεν κάνουν τη ζωή τους’ και περιορίζονται -εξαντλούνται στην αναζήτηση τρόπων αποταμίευσης, εξασφαλίζουν το μέλλον αλλά υποθηκεύουν το παρόν και μάλιστα σε μια χώρα που δε φαίνεται να συγχωρεί τέτοια λάθη στους μετανάστες από την Αλβανία. Όπως λέει η Σεβαστή ‘εδώ σε γελάνε’. Ο τρόπος ζωής τους στο παρόν στην Ελλάδα δεν πρέπει να διαφέρει από αυτόν των Ελλήνων. Γι αυτό, χρειάζεται να μην παραμελεί αλλά να δίνει μεγάλη έμφαση και προσοχή στην εικόνα όλων τους. Το ίδιο ισχύει και με τον οικιακό της χώρο. Δεν αρκεί να αγοραστεί ένα σπίτι, αλλά έχει σημασία και πώς θα φτιαχτεί, θα επιπλωθεί, θα εξοπλιστεί. Όταν μου μιλούσε για το σπίτι της και όταν με κάλεσε σε αυτό, τόνιζε ιδιαίτερα και τις αλλαγές που έκαναν μετά την αγορά και το ότι τα έπιπλα και γενικά ο οικιακός εξοπλισμός ‘είναι όλα καινούρια, αγορασμένα’. Αυτό είναι μια αναφορά στο παρελθόν, στα πρώτα χρόνια της μετανάστευσής τους, όταν δεν είχαν χρήματα και δέχονταν αυτά που τους έδιναν διάφοροι γνωστοί τους

Έλληνες. Είναι επίσης αναφορά στο παρόν και στο σπίτι τους στην Αλβανία. Τα παλιά -αλλά όχι κατεστραμμένα γιατί κάνει προσεχτική χρήση και συντήρηση, 'τα προσέχω'- έπιπλα, ηλεκτρικές συσκευές, κουρτίνες, σεντόνια, πετσέτες, ρούχα, δεν τα πετάει αλλά τα μεταφέρει στο σπίτι στην Αλβανία. Με αυτό τον τρόπο και περιορίζει τις δαπάνες αλλά και δε θέτει σε κίνδυνο την εικόνα τους, αφού 'εκεί δε σε γελάνε' -κι εδώ ή καλύτερα εκεί, όμως, υπάρχουν περιορισμοί. Η διαμόρφωση ισορροπίας ανάμεσα στην προσπάθεια περιορισμού των δαπανών με στόχο την αποταμίευση και την επένδυση και στην προσπάθεια επίτευξης ενός επιπέδου ζωής αντίστοιχου των Ελλήνων, είναι αποτέλεσμα δικών της επιλογών και κινήσεων.

Η Σεβαστή έχει, επίσης, την ευθύνη και για τη φροντίδα του δικού της οικιακού χώρου και των μελών του.⁸ Σύμφωνα με τις περιγραφές της, όταν επιστρέφει από την εργασία της δεν ξεκουράζεται. Πρώτα, κάνει τα ψώνια σε λαϊκές και σε σούπερ μάρκετ, 'μαζεύει' το σπίτι, πλένει και απλώνει ρούχα, πλένει τα πιάτα, μαγειρεύει για την επόμενη μέρα και αφού τελειώσει ξεκουράζεται. Την Κυριακή, που συνήθως δεν εργάζεται, 'καθαρίζει' το σπίτι, σιδερώνει τα ρούχα που έχουν συγκεντρωθεί στη διάρκεια της εβδομάδας. Ο σύζυγος και ο γιος της, όχι μόνο δε συμμετέχουν στις οικιακές εργασίες, αλλά μάλλον προβλήματα δημιουργούν. 'Ο Σάββας ξέρει μία δουλειά, την οικοδομή, δεν κάνει τίποτα άλλο, ούτε για ψώνια δεν πάει'. Το μόνο που είχε αναλάβει ήταν να βοηθάει το Μανόλη με τα μαθήματά του, κι αυτό γιατί η Σεβαστή αδυνατεί, αφού με δυσκολία τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Ο Μανόλης μόνο 'λερώνει το σπίτι', 'δεν κάνει τίποτα, ούτε ψωμί να αγοράσει'. Όταν του ζητάνε να κάνει κάποια δουλειά λέει 'τι θα μου δώσετε;'.⁹

Για τη Σεβαστή, τα όρια ανάμεσα στην έμμισθη και την άμισθη οικιακή εργασία δε φαίνεται να είναι διακριτά. Αναφέρει πως καθημερινά 'δουλεύω από τις 6 το πρωί μέχρι τις 6 το απόγευμα' ή 'είμαι στο πόδι από τις 6 το πρωί μέχρι τις 6 το απόγευμα'. Γι αυτήν υπάρχει ένα συνεχές δικής της εργασίας, το οποίο εκτείνεται από τις δουλειές που κάνει όταν εργάζεται έμμισθα 'στα σπίτια' μέχρι τις δουλειές που κάνει στο δικό της οικιακό χώρο.⁹ Διαρκείς είναι και οι συγκρίσεις και ο

⁸ Οι έρευνες στον ελληνικό χώρο έχουν δείξει ότι η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας και η συμβολή τους στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος τους έδωσε πρόσβαση στο δημόσιο χώρο και περισσότερο κύρος και δύναμη στο εσωτερικό της οικιακής ομάδας. Δεν τις απάλλαξε, όμως, από την ταύτισή τους με αυτόν, από τις αντιλήψεις που τις θέλουν υπεύθυνες για τα του οίκου και δεν οδήγησε σε ανακατανομή των οικιακών εργασιών (Βεντούρα 1993. Galani-Moutafi, V. 1993. Καβουνίδη 1989: 74. Νάζου 2003).

⁹ Η Romero στην έρευνά της στις ΗΠΑ για τις έμμισθες οικιακές εργαζόμενες μεξικάνικης καταγωγής καταγράφει ότι ο διαχωρισμός της εργασίας και της οικογένειας αποτελεί μια αναλυτική κατασκευή

εντοπισμός ομοιοτήτων ανάμεσα στην έμμισθη και την άμισθη οικιακή εργασία. Υποστηρίζει ότι η 'δουλειά στα σπίτια' δεν την προβληματίσε γιατί και στην Αλβανία, ασχολιόταν με τα οικιακά καθήκοντα, καθώς οι γονείς της εργάζονταν και 'εγώ ήμουν η μεγαλύτερη κοπέλα, τα παιδιά (αγόρια), παιδιά ήτανε, τι να κάνανε, να πλένανε;'. Και στις δύο περιπτώσεις αρνείται να κάνει διάλειμμα για να ξεκουραστεί, 'δεν κάθομαι καθόλου, κάθομαι όταν τελειώσω τις δουλειές', γιατί 'άμα κάτσω, δε σηκώνομαι'. Η συνέχεια ανάμεσα στους δύο χώρους συγκροτείται μέσα από συγκεκριμένες επιλογές και πρακτικές. Όπως, η δυνατότητα που είχε να παίρνει στον εργασιακό της χώρο το γιο της, όταν αυτός ήταν μικρός και δεν πήγαινε σχολείο, η δυνατότητα να αλλάζει τις εργάσιμες ημέρες ή και ώρες ώστε να μπορεί να διεκπεραιώνει υποχρεώσεις, για παράδειγμα να πάρει τον έλεγχο του γιου της, να είναι παρούσα στις ενημερώσεις γονέων και κηδεμόνων, να πληρώνει λογαριασμούς και γενικά να συναλλάσσεται με τις δημόσιες υπηρεσίες. Ο τρόπος που οργανώνει τις δουλειές, αλλά και το σε τι 'βάθος' επιλέγει κάθε φορά να τις κάνει, η ευχέρεια που έχει πλέον να επιλέγει 'σπίτια' που είναι κοντά στο δικό της, της επιτρέπουν να ελέγχει και να ελαχιστοποιεί το χρόνο μετακινήσεων και εργασίας γενικά και το χρόνο που λείπει από το σπίτι της ειδικά.¹⁰ Επίσης, αναφέρει ότι από τα σπίτια στα οποία εργάζεται, αντλεί ιδέες για τη διαμόρφωση του δικού της, ιδέες για την αγορά αντικειμένων, την τοποθέτησή τους, τη διακόσμηση. Από την επαφή και τις συζητήσεις της με τις εργοδότες ενημερώνεται για γιατρούς, δικηγόρους, φροντιστήρια για το γιο της, για φτηνά μαγαζιά, για τις τάσεις της μόδας και γενικά για ό,τι μπορεί να την ενδιαφέρει και να της φανεί χρήσιμο. Ένας, λοιπόν, από τους

που δεν ανιχνεύεται στην πραγματική ζωή των γυναικών αυτών. Οι κόσμοι της πληρωμένης και της απλήρωτης οικιακής εργασίας δεν ήταν ασύνδετοι στη ζωή αυτών των γυναικών, αντίθετα διαπλέκονταν. Οι ίδιες περιέγραφαν το επάγγελμά τους ως προέκταση των οικιακών τους δραστηριοτήτων και έδειχναν πώς η μία δραστηριότητα επηρεάζεται και καθορίζεται από την άλλη. Για παράδειγμα, κανόνιζαν την εργασιακή τους μέρα λαμβάνοντας υπόψη τις δραστηριότητες των παιδιών. Το να κερδίζουν χρήματα αντιμετωπιζόταν ως προέκταση των γυναικείων ρόλων της μητέρας και της συζύγου. Οι περισσότερες εμφάνιζαν την επιλογή επαγγέλματος ως συνειδητή στρατηγική και λόγω συμβατότητας με τη φροντίδα του νοικοκυριού τους. Η ουσία της διπλής μέρας είναι η κοινωνική αναγκαιότητα να συνεισφέρουν και στις οικονομικές και στις οικιακές δραστηριότητες (1992: 13.18.32-34.40.41).

¹⁰ Συχνά για τις γυναίκες που χρειάζεται να εργαστούν μετά το γάμο και την απόκτηση παιδιών, η αυτοαπασχόληση είναι μια δικλείδα ασφαλείας, αφού τους επιτρέπει να συνδυάσουν ευκολότερα αυτό το επάγγελμα με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις από ό,τι θα μπορούσαν ως υπάλληλοι (Μπακαλάκη 1986 για το επάγγελμα της κομμωτικής). Και η διεθνής βιβλιογραφία για την έμμισθη οικιακή εργασία, έχει δείξει ότι ένας από τους λόγους που προτιμάται από τις εργαζόμενες είναι γιατί τους δίνει τη δυνατότητα να ασχολούνται ταυτόχρονα με τη φροντίδα της οικιακής τους ομάδας (Romero 1992. Rollins 1985:80-81).

λόγους που είναι ικανοποιημένη από την έμμισθη οικιακή εργασία είναι το ότι δεν την αποκόπτει αλλά της επιτρέπει να φροντίζει και να βελτιώνει το δικό της οικιακό χώρο, όπως και γενικά τη ζωή της ίδιας και των μελών της οικιακής της ομάδας.

δ) Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας. Η Σεβαστή είναι αυτή που πλέον έχει πιο σταθερή εργασία και χρήματα σε καθημερινή βάση και που συχνά εξασφαλίζει εργασία στο σύζυγό της. Τα εισοδήματα που προέρχονται από την έμμισθη οικιακή εργασία αποτελούν σε πρώτη φάση απαραίτητη προϋπόθεση -και κάποτε και τη μόνη πηγή- για την οικονομική τους επιβίωση. Όσο σημαντική και ψηλά στην κλίμακα των προτεραιοτήτων ενός ζευγαριού κι αν είναι η αποταμίευση και η απόκτηση ακίνητης περιουσίας, ακολουθεί την ανάγκη εξασφάλισης της επιβίωσης. Για να αποταμιεύσεις, πρέπει πρώτα να καταναλώσεις για να ζήσεις. Σε δεύτερη φάση, η εργασία και τα εισοδήματά της είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την αποταμίευση και την απόκτηση ακίνητης περιουσίας-για να αποταμιευτεί και να επενδυθεί ένα εισόδημα πρέπει να υπάρχει κάποιο άλλο. Η διαχείριση των καθημερινών, πάγιων κι έκτακτων εξόδων της οικιακής ομάδας και ο έλεγχος της κατανάλωσης -την ευθύνη των οποίων έχει- είναι καθοριστικής σημασίας στην προσπάθεια αποταμίευσης -αν τα εισοδήματα καταναλώνονται αλόγιστα, δεν αποταμιεύονται. Η σωστή διαχείριση των οικονομικών είναι μεγάλης σημασίας και γιατί πρέπει ταυτόχρονα να μη θέτει σε κίνδυνο την εικόνα τους στην ελληνική κοινωνία. Και αυτό είναι δικό της επίτευγμα. Με το δικό της 'κουμάντο', όχι μόνο αποταμιεύονται χρήματα, αλλά και επιτυγχάνουν συνθήκες διαβίωσης αντίστοιχες με αυτές των Ελλήνων, γεγονός που τους επιτρέπει να μην περιθωριοποιούνται στη χώρα που ζουν. Με το να μην υιοθετεί τα όρια ανάμεσα στην έμμισθη και την άμισθη οικιακή εργασία, φαίνεται να αναγνωρίζει και να καλεί και τους άλλους να αναγνωρίσουν την εργασία που προσφέρει στο δικό της οικιακό χώρο ως πραγματική εργασία. Δεν μπορεί, όμως, να ανατρέψει τον κυρίαρχο έμφυλο καταμερισμό των οικιακών καθηκόντων, την αντίληψη ότι ο οικιακός χώρος είναι δική της αρμοδιότητα και ευθύνη. Η γυναίκα αυτή προσπαθεί να κάνει ορατή την κεντρικότητα της δικής της συμβολής στο επίπεδο του προσδιορισμού αλλά και της επίτευξης των στόχων, παροντικών και μελλοντικών, της μετανάστευσης, και τελικά στην ίδια την επιτυχία της.

Βιβλιογραφία

- Anderson, B. 2000 *Doing the Dirty Work? The global politics of domestic labour*. New York: Zed Books.
- Anthias, F. 2000 «Metaphors of home». Στο Anthias, F. and G. Lazaridis (eds) 2000 *Gender and migration in Southern Europe: Women on the move*. Oxford: Berg: 15-47.
- Anthias, F and G. Lazaridis 2000 «Introduction: Women on the Move in Southern Europe». Στο Anthias, F and G. Lazaridis (eds.) 2000 *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford: Berg:1-14.
- Βαΐου, Ν. 1989 «Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40: 81-90.
- Βαΐου, Ν. και Μ. Στρατηγάκη 1989 «Η εργασία των γυναικών: ανάμεσα σε δύο κόσμους». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40: 16-24.
- Βαΐου, Ν., Μ. Στρατηγάκη και Ζ. Χρονάκη 1991 «Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι: μια γυναικεία δουλειά και μια ιδεολογία». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 45: 47-53.
- Bakan, A.B. και D.K. Stasiulis. 1995 «Making the Match: Domestic Agencies and the Racialization of Women's Household Work». Στο *Signs* 20(3): 303-335.
- Βεντούρα, Λ. 1993 «Μετανάστευση γυναικών: Γέννηση και εξέλιξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος». Στο *Δίνη* (6):230-240.
- Boyd, M. and E. Grieco 2003 *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. Washington D. C. Migration Information Source, Migration Policy Institute.
- Cavounidis, J. 2003. «Gendered Patterns of Migration to Greece». Στο Tastsoglou, E. and L. Maratou-Alipranti (επιμ.) *The Greek Review of Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)*. Α' /110. Αθήνα:EKKE: 221-238.
- Chaney, Elsa M. και M. G. Castro (επιμ.) 1989. *Muchachas no More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*. Philadelphia: Temple University Press.
- Chell, V. 1997 «Gender- Selective Migration: Somalian and Filipina Women in Rome». Στο King, R. και R. Black (επιμ.) *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Chin, C. B.N. 1998 *In Service and Servitude: Foreign Female Domestic Workers and the Malaysian "Modernity" Project*. New York: Columbia University Press.
- Cock, J. 1980. *Madams and Maids: A Study in the Politics of Exploitation*. Johannesburg: Ravan Press.
- Colen, S. 1989 « 'Just a Little Respect': West Indian Domestic Workers in New York City». Στο Chaney, E. M. και M. G. Castro (επιμ.) *Muchachas no More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*. Philadelphia: Temple University Press.
- Constable, N. 1997 *Maid to Order in Hong Kong: Stories of Filipina Workers*. Ithaca: Cornell University.
- Γεωργούλας, Σ. 2001 «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της». Στο Μαρβάκης, Α., Δ. Παρσάνογλου και Μ. Παύλου (επιμ.) 2001 *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα: 199-226.
- Δήμου, Α. 1989 «Η μερική απασχόληση: ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40:55-60.
- Gabbacia, D. 1989 *Immigrant Women in the United States: A Selective Annotated Multidisciplinary Bibliography*. Westport. Greenwood.
- Gabbacia, D. 1994 *From the Other Side: Women, Gender and Immigrant Life in the U.S, 1920-1990*. Bloomington. Indiana University Press.

- Galani-Moutafi, V. 1993 «From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village» (Part One). Στο *Journal of Modern Greek Studies* 11 (2): 241-270.
- Galani-Moutafi, V . 1994. «From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender, and Kinship in a Greek Island Village» (Part Two). Στο *Journal of Modern Greek Studies* 12(1): 113-131.
- Glavanis, P. 1995. 'Οι «Νέοι Είλωτες» στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η «Μουσουλμανική Φωνή» ως απάντηση σε τύπο και διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού'. Στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Glory Book- Παπαζήσης.
- Glenn, E. N. 1986 *Issei, Nisei, War Bride: Three Generations of Japanese American Women in Domestic Service*. Philadelphia: Temple University Press.
- Green, N. 2004 *Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης: Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας.
- Hartmann, H. 1981 «The Family as Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework». Στο *Signs*, v.6 n.3.
- Hatziprokopiou, P. 2003 «Albanian Immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation». Στο *Journal of Ethnic and Migration Studies*, v. 29, n.6: 1033-1057.
- Hondagneu- Sotelo P. 1994 *Gendered Transitions : Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley. University of California Press.
- Iossifides, Th. 1997. 'Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Study of Albanians, Egyptians and Filipinos'. Στο R. King και R. Black (επιμ.), *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Καβουνίδη, Τ. 1989 «Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40: 71-80.
- Karakatsanis, N. M. and J. Swarts 2003. «Migrant Women, Domestic Work and the Sex Trade in Greece – A Snapshot of Migrant Policy in the Making». Στο Tastsoglou, E. and L. Maratou-Alipranti, (επιμ.) *The Greek Review of Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)*. Α' / 110. Αθήνα: ΕΚΚΕ: 239-270.
- Καραμεσίνη, Μ. 1998. 'Γυναίκες και απασχόληση στην Ελλάδα: Τάσεις και Διεθνείς Συγκρίσεις'. Στο Ξ. Πετρινώτη και Γ. Κουκουλές, (επιμ.), *Επετηρίδα εργασίας 1998*. Αθήνα: πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου.
- Kosic and Triandafyllidou 2003 Albanian immigrants in Italy: migration plans, coping strategies and identity issues. Στο *Journal of Ethnic and Migration Studies*, v. 29, n.6:997-1014.
- Λαζαρίδη, Γ 1995 «Μετανάστριες στην Ελλάδα- οικιακές βοηθοί από Φιλιππίνες και Αλβανία- μια επιτόπια μελέτη. Στο Βωβού, Σ., Λ. Μπομπόλου και Ε. Παμπούκη (επιμ.) 1995 *Εθνικισμός, ρατσισμός, κοινωνικό φύλο*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Παρατηρητής: 47-75.
- Lazaridis, G. 2000 «Fillipino and Albanian Women in Greece: Multiple Layers of Oppression». Στο Anthias, F. and G. Lazaridis (eds) 2000 *Gender and migration in Southern Europe: Women on the move*. Oxford: Berg: 49-79.
- Λαμπριανίδης, Λ. και Α. Λυμπεράκη 2001 *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Παρατηρητής.
- Maratou-Alipranti, L. and R. Fakiolas 2003. «The lonely path of immigrant women in Greece» στο Tastsoglou, E. and L. Maratou-Alipranti, (επιμ.) *The Greek Review of*

- Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)*, 110 A/:165-188
- Morokvasic, M. 1984 Birds of Passage are also Women, *International Migration Review* 18/4:886-907.
- Morokvasic, M. 1991 «Fortress Europe and Migrant Women». Στο *Feminist Review* 39:69-84.
- Morokvasic, M. 1993 «'In and Out' of the Labor Market: Immigrant and Minority Women in Europe». Στο *New Community* 19/3:459-483.
- Μπακαλάκη, Α. 1986 «Κομμωτική, ένα 'γυναικείο' επάγγελμα». Στο *Δίψη* 1: 98-103.
- Νάζου, Δ. 2003. *Οι Πολλαπλές Ταυτότητες και οι Αναπαραστάσεις τους σ' ένα Τουριστικό Νησί των Κυκλάδων: 'Επιχειρηματικότητα' και 'Εντοπιότητα' στη Μύκονο*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Ιστορίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.
- Παυλίδου, Ε. 1989 «Γυναίκα και εργασία: οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40:39-46.
- Πετρινώτη, Ξ. 1989 «Προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών». Στο *Σύγχρονα Θέματα* 40: 47- 54.
- Πετρονώτη, Μ. 1995 'Σύγχρονες Ελληνίδες Επιχειρηματίες; Ανθρωπολογική Ανάγνωση των Στρατηγικών τους στη Σφαίρα Εργασίας'. *Εθνολογία*, 4: 67-92.
- Phizacklea, A. (ed.) 1983 *One Way Ticket: Migration and Female Labour*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Parrenas, R. S. 2001 *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Psimmenos, I and K. Kassimati 2004 «Shifting Work Identities and Oppositional Work Narratives: The Case of Albanian Domestic and Construction Workers in Greece». Στο Inglessi, Ch., A. Lyberaki, H. Vermeulen and G. Wijnngaarden (eds) *Immigration and Integration in Northern Versus Southern Europe*. Athens : Netherlands Institute in Athens : 85-117.
- Romero, M. 1992 *Maid in the U.S.A.* New York, London: Routledge.
- Rollins, J. 1985 *Between Women: Domestic and Their Employer*. Philadelphia: Temple University Press.
- Tastsoglou, E., and L. Maratou-Alipranti 2003. «Gender and International Migration: Conceptual, Substantive and Methodological Issues». Στο Tastsoglou, E. and L. Maratou-Alipranti (επιμ.) *The Greek Review of Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)*. Αθήνα: ΕΚΚΕ: 5-22
- Tastsoglou, E. and J. Hadjiconstandi 2003 «Never outside the labour market, but always outsiders: female migrant workers in Greece». Στο Tastsoglou, E. and L. Maratou-Alipranti (επιμ.) *The Greek Review of Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)* A'/110. Αθήνα: ΕΚΚΕ: 189-220

